

Date of expedition 2019/06/10

Date Acceptance: 2019/06/25

TRADITIONAL FAMILY VALUES AND CONTEMPORARY CHALLENGES OF AZERBAIJANIS

القيم العائلية التقليدية والتحديات المعاصرة للأذربيجانيين

AZERBAIJANILILARIN GELENEKSEL AİLE DEĞERLERİ VE ÇAĞDAŞ ZORLUKLARI

Par: Dr. Nuruzade sahla

sh_nuruzade@yahoo.com

Bakü Slavik Üniversitesi, Uluslararası İlişkiler

Özet

Küreselleşme ortamında çağdaş Azerbaycan ailesinde geleneksel manevi değerlerin muayyen değişikliklere uğraması problemin tetkikini gündeme getirir. Karl Marx ailede başgösteren değişiklikleri toplumla ilişkilendirerek gösterir. Marx'ın bakış açısına göre "Geçmişte olduğu gibi, toplum geliştikçe aile de değişme gösterecektir ve toplum değiştikçe o da değişmelidir. O sosyal sistemin mahsulüdür". Aile, her bir tarihi devirde gelişerek önemli bir sosyal kurum olarak kalır. Çağdaş küresel sosyo-kültürel değişiklikler ortamında aile kendi kurumsal ehemmiyetini kaybeder, aile-nikah ilişkilerinde geleneksel değerler ve ilişkiler ister istemez farklı değişikliklere uğrar. Birleşmiş Milletler Genel Kurulunun 10/12/1948 tarihli ve 217 (111) sayılı kararıyla kabul edilen "İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi"nde gösterilir: "Aile, cemiyetin tabii ve temel unsurudur; cemiyet ve Devlet tarafından korunmak hakkını haizdir". Birleşmiş Milletler Genel Kurulunun 20 Eylül 1993 tarihli kararı ile her yıl 15 Mayıs tarihi dünyada Uluslararası Aile Günü olarak kayıtlara geçmiştir. Sovyet hakimiyetinin ilk yıllarında bütün SSCB'de olduğu gibi, Azerbaycan'da da komünistlerin "Sovyet ailesine" kendine özgü yaklaşımı – "ailenin burjuva kalıntısı" gibi değerlendirilmesi siyasetinde başarılı olunamadı. Sonraki dönemlerde ise Sovyet hükümetinin "Sovyet ailesi" ile ilgili siyaseti değişti, bundan sonra "aile toplumun çekirdeğidir" düşüncesi öne sürülmeye

başladı. Bu düşüncenin ileri sürülmesinin asıl nedeni neydi? Azerbaycan geleneksel aile değerlerinin oluşmasına hangi faktörler etkili olmuştur, bununla birlikte çağdaş dönemde meydana gelen değişiklikler, Birleşmiş Milletler'in "aile" ile ilgi siyasetini temellendiren sebepler nelerden ibarettir? Makalede esas olarak bu gibi meselelerin araştırılması amaçlanmıştır.

Azerbaycan'da aile ve aile değerleri hangi rolü oynuyor? Azerbaycan din ve etnik açıdan rengarenk bir ülkedir. Ülkede, tarihsel olarak birlikte yaşamış halkların medeniyet, gelenekler, aile ve ekonomik alanında bir dizi benzer özellikleri oluşturulmuştur. Azerbaycanlıların geleneksel aile değerlerinin temelinde Kafkas, Türk ve İslam amili durur. Günümüzde Azerbaycanlıların aile ilişkileri alanında sosyo-kültürel kalıtımın esasları belli değişikliklere maruz kalıyor. Aile-nikah ilişkilerinde meydana gelen değişiklikler eşler arasında, akrabalar arasındaki ilişkilerde, çocuk ve ebeveyn arasındaki ilişkilerde, çocukların terbiyesinde vs. kendini gösterir. K.Marx'ın belirttiği gibi, aile-nikah ilişkilerinde değişiklikler tarihsel olarak doğal şartlandırılmış bir süreçtir. SSCB yıkıldıktan sonra "demir perdenin" götürülmesi, yanı sıra küreselleşme süreçleri, Azerbaycanlıların değerlerinde de bazı değişikliklere neden oldu. Küreselleşme süreçleri aile-nikah ilişkilerinde geleneksel değerlerin değişime uğramasına sebep oldu. Aynı zamanda bu süreçler üzerindeki ters etki gibi milli hislerin uyanması, milli-kültürel değerlere ihtiyacın artması güncel mesele olarak ortaya çıktı. Toplumda başgösteren sosyo-iktisadi, siyasi, ideoloji değişikliklerin ve bununla birlikte sosyo-kültürel değişikliklerin bir dizi temel geleneksel değerlerin, esasen de aile beğenlerinin değişmesi ile sonuçlanır. Tarihi tecrübeler göstermektedir ki, ekonomi ve manevi birbiriyle bağlantılı gelişir. Ekonomi geliştikçe aile değerleri değişir.

İnsanların birbirlerinden ekonomik açıdan bağımlılıkları azalır, büyük aileler küçük ailelerle değiştirilir. Geleneksel aile değerlerinin korunup saklanması ve yeni nesillere götürülmesi orta nesli rahatsız eden asıl problemlerden biridir. Aile içi ilişkilerde anne-babaya, büyükanne ve büyükbabaya saygı önemli yer tutar. Nikah ve aile kurumunun sabitleşmesi ve

yüksek aile değerlerinin korunması, böylece aile-nikah ilişkilerinde gerçekleşecek olumsuz durumların önlenmesi için sıradan ve kitlesel düşünce geleneksel milli-manevi değerlerin güçlendirilmesi ve nüfuzunun artırılması gerekir. Böylece, modern aile karmaşık sosyo-politik ve manevi-ahlaki koşullarla gelişen benzersiz sosyal instituttur. Ailede modernlik ve geleneksellik, bununla birlikte modern dönemin taleplerinden ileri gelen değerlerle geleneksel aile değerleri birbirine karşı durur.

Anahtar Kelimeler: Azerbaycan, aile, aile değerleri, Sovyet ailesi, Birleşmiş Milletler Teşkilatı.

Abstract

Under conditions of globalization traditional moral values in the modern Azerbaijani family are subjected to change. The characteristic of a family's activity, which is a complicated social phenomenon, is determined by a number of different conditions. Karl Marx points out that the relationships within a family are linked to the community: "Like it was in the past, as the society develops, the family needs to develop and as the society changes the family needs to change as well. It is a product of a social system." As a family shapes up in every historical period, it remains as its important social institution. In a condition of contemporary global sociocultural changes, families lose its institutional importance; traditional values and attitudes in marital relationships change in certain ways. The Universal Declaration of Human Rights, adopted by the General Assembly of the United Nations of 10.10.1948 under the number 217 (111), states: " The family is the natural and fundamental group unit of society and is entitled to protection by society and the State." By the UN General Assembly Resolution of the 20th of September, 1993 May 15th is worldwide celebrated as the International Family Day. In the early years of the Soviet Union, on the territory of USSR including Azerbaijan the communist approach to the "Soviet family" as a "family bourgeois residue" was defeated. Later, the policy of the Soviet government on the "Soviet family" changed:

the motto "family is the essence of society" was put forward. What was the main reason for this slogan? What factors contributed to the formation of traditional family values of Azerbaijanis as well as what is happening in modern times, and what are the reasons for the current UN policy on "family"? The article is mainly dedicated to research such issues. What role do family and family values play for the Azerbaijanis? Azerbaijan is a religiously and ethnically diverse country. Historically, neighboring peoples have developed a number of similar features in the field of culture, traditions, family and household. The traditional family values of Azerbaijanis are based on the Caucasus factor, the Turkish factor and the Islamic factor. In modern times the basis of sociocultural success of Azerbaijanis in the field of family relations is subjected to certain changes. Changes in marital relationships are reflected in the relationships between spouses, relatives, relationships of children and parents, child's upbringing and so on. As K.Marks points out, changes in marital relationships are historically a natural process. The removal of the "iron curtain" after the collapse of the USSR, as well as the processes of globalization have caused certain changes in the values of the Azerbaijanis. Globalization processes have led to the transformation of traditional values in marital relationships. At the same time, the rise of national feelings and the increasing need for national and spiritual values emerged as a reflection of these processes. Socio-economic, political, ideological changes in the society, and thus sociocultural changes, are accompanied by a number of fundamental values, in particular the transformation of family values. Historical experience shows that economics and morality are interrelated. As the economy develops, family values also change. The financial dependance of one on another decreases which leads to the replacement of large families with small. Keeping traditional family values and passing them on to the new generations is one of the main problems that worries the current generation. Parents' and grandparents' relations have a special place within family relationships. It is important to consolidate and enhance the traditional national-moral values in

personal and public consciousness to stabilize the marriage and family institute and restore the high family values, as well as prevent future negative marital relationships. Thus, the modern family is a unique social institution that develops in complex socio-political and moral conditions. The values that come from modern world influence and traditional family values are opposed to each other.

Keywords: Azerbaijan, family, family values, Soviet family, United Nations.

الملخص:

في ظل ظروف العولمة ، تخضع القيم الأخلاقية التقليدية في الأسرة الأذربيجانية الحديثة للتغيير. يتم تحديد خصائص نشاط الأسرة ، والتي هي ظاهرة اجتماعية معقدة ، من خلال عدد من الظروف المختلفة. يشير كارل ماركس إلى أن العلاقات داخل الأسرة مرتبطة بالمجتمع: "كما كان الحال في الماضي ، مع تطور المجتمع ، تحتاج الأسرة إلى التطور ومع تغير المجتمع تحتاج العائلة إلى التغيير أيضًا. إنها نتاج نظام اجتماعي. " عندما تتشكل العائلة في كل فترة تاريخية ، تظل مؤسسة اجتماعية مهمة. في حالة التغيرات الاجتماعية والثقافية العالمية المعاصرة ، تفقد الأسر أهميتها المؤسسية ؛ تتغير القيم والمواقف التقليدية في العلاقات الزوجية بطرق معينة. ينص الإعلان العالمي لحقوق الإنسان ، الذي اعتمدته الجمعية العامة للأمم المتحدة بتاريخ 10.10.1948 بموجب الرقم 217 (111) ، على ما يلي: "الأسرة هي الوحدة الجماعية الطبيعية والأساسية في المجتمع ولها الحق في الحماية من قبل المجتمع و الولاية". بموجب قرار الجمعية العامة للأمم المتحدة الصادر في 20 سبتمبر 1993 ، تم الاحتفال بيوم 15 مايو على نطاق عالمي باعتباره اليوم العالمي للأسرة. في السنوات الأولى من الاتحاد السوفياتي ، على أراضي الاتحاد السوفياتي بما في ذلك أذربيجان ، هزم النهج الشيوعي تجاه "الأسرة السوفيتية" باعتباره "بقايا عائلة برجوازية". في وقت لاحق ، تغيرت سياسة الحكومة السوفيتية حول "الأسرة السوفيتية": تم طرح شعار "الأسرة هو جوهر المجتمع". ما هو السبب الرئيسي لهذا الشعار؟ ما هي العوامل التي ساهمت في تكوين القيم العائلية التقليدية

للأذربيجانيين وكذلك ما يحدث في العصر الحديث ، وما هي أسباب سياسة الأمم المتحدة الحالية بشأن "الأسرة"؟ المادة مكرسة أساسا للبحث في مثل هذه القضايا. ما هو الدور الذي تلعبه القيم العائلية والأسرية للأذربيجانيين؟ أذربيجان بلد ديني وعرقي متنوع. تاريخيا ، طورت الشعوب المجاورة عددا من الميزات المماثلة في مجال الثقافة والتقاليد والأسرة والأسرة. تستند القيم العائلية التقليدية للأذربيجانيين إلى عامل القوقاز والعامل التركي والعامل الإسلامي. في العصر الحديث ، يخضع أساس النجاح الاجتماعي والثقافي للأذربيجانيين في مجال العلاقات الأسرية إلى تغييرات معينة. تنعكس التغييرات في العلاقات الزوجية في العلاقات بين الزوجين والأقارب وعلاقات الأطفال والآباء وتربيتهم وما إلى ذلك. كما تشير K.Marks ، فإن التغييرات في العلاقات الزوجية هي تاريخيا عملية طبيعية. تسببت إزالة "الستار الحديدي" بعد انهيار الاتحاد السوفيتي ، وكذلك عمليات العولمة ، في تغييرات معينة في قيم الأذربيجانيين. أدت عمليات العولمة إلى تحول القيم التقليدية في العلاقات الزوجية. في الوقت نفسه ، برز ظهور المشاعر الوطنية والحاجة المتزايدة للقيم الوطنية والروحية كانعكاس لهذه العمليات. التغييرات الاجتماعية والاقتصادية والسياسية والإيديولوجية في المجتمع ، وبالتالي التغييرات الاجتماعية والثقافية ، يصاحبها عدد من القيم الأساسية ، ولا سيما تحول القيم العائلية. تبين التجربة التاريخية أن الاقتصاد والأخلاق مترابطان. مع تطور الاقتصاد ، تتغير القيم العائلية أيضًا. الاعتماد المالي لأحدهم على الآخر يتناقص مما يؤدي إلى استبدال الأسر الكبيرة بصغيرة. تعد المحافظة على القيم العائلية التقليدية ونقلها إلى الأجيال الجديدة واحدة من المشاكل الرئيسية التي تقلق الجيل الحالي. علاقات الوالدين والأجداد لها مكانة خاصة داخل العلاقات الأسرية. من المهم توحيد وتعزيز القيم الوطنية الأخلاقية التقليدية في الوعي الشخصي والعام لتحقيق الاستقرار في معهد الزواج والأسرة واستعادة القيم الأسرية العالية ، وكذلك منع العلاقات الزوجية السلبية في المستقبل. وهكذا ، فإن الأسرة الحديثة هي مؤسسة اجتماعية فريدة تتطور في

ظروف اجتماعية وسياسية وأخلاقية معقدة. القيم التي تأتي من تأثير العالم الحديث والقيم العائلية التقليدية تتعارض مع بعضها البعض.

الكلمات المفتاحية: أذربيجان، الأسرة، القيم العائلية، الأسرة السوفيتية، الأمم المتحدة.

Giriş

Melumdur ki, **Aile toplumun sosyal yapı taşı oluşturu**. Probleminin araştırılması küreselleşme şartlarında çağdaş Azerbaycanlı ailesinde geleneksel manevi değerlerin muayyen değişikliklere uğraması ile ilgilidir. Birleşmiş Milletler Genel Kurulunun 10/12/1948 tarihli ve 217 (111) sayılı kararıyla kabul edilen “İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi”ne göre: “1. Evlilik çağına varan her erkek ve kadın, ırk, uyrukluk veya din bakımından hiçbir kısıtlamaya tabi olmaksızın evlenmek ve aile kurmak hakkına haizdir. Her erkek ve kadın evlenme konusunda, evlilik süresince ve evliliğin sona ermesinde eşit hakları haizdir.; 2. Evlenme akdi ancak müstakbel eşlerin serbest ve tam rızasıyla yapılır; 3. Aile, cemiyetin tabii ve temel unsurudur, cemiyet ve devlet tarafından korunmak hakkını haizdir (m. 16).¹ BM-in Genel Kurulu’nun 20 Eylül 1993 tarihinde kararı ile her yıl 15 Mayıs tarihi dünyada Uluslararası Aile Günü gibi kaydedilmiştir. Azerbaycan Cumhuriyeti’nin Anayasası ile aile-nikah münasibetleri hukuki esasa düzenlenir ve korunur. 17. Maddeye göre: “I. Toplumun asıl özeği gibi aile devletin hususi himayesindedir; II. Çocukların kaykısına kalmak ve onları terbiye etmek ebeveynlerin borcudur. Bu borcun yerine getirilmesine devlet kontrol eder. 34. maddede her bir Azerbaycan vatandaşının nikah hukuku kendi yer alır: “III. Nikah ve aile devletin himayesindedir. Annelik, babalık, çocukluk kanunla muhafaza edilir. Devlet çok çocuklu ailelere yardım eder; IV. Bir kadınla bir erkeğin hakları eşittir. Ebeveynlerine saygı duymak ve özen göstermek çocukların görevidir. V. Ebeveynlere hürmet etmek, onların bakımını yapmak çocukların borcudur. 18 yaşına gelmiş çalışma

kabiliyetli çocuklar, çalışamayan ebeveynlerinin bakımını sağlamak zorundadır.”²

Mürekkeb sosyal fenomen olan ailenin faaliyetinin karakteri bir dizi farklı şartlarla tanımlanır. Karl Marx ailede başgösteren değişiklikleri toplumla ilişkilendirerek gösterir. Marx'ın bakış açısına göre “Geçmişte olduğu gibi, toplum geliştikçe aile de değişme gösterecektir ve toplum değiştiçe o da değişmelidir. O sosyal sistemin mahsulüdür”.¹ Aile, her bir tarihi devirde gelişerek önemli bir sosyal kurumu olarak kalır. Ailenin işlevi, 19. yüzyılda modern toplumdaki yeri ve rolü, özellikle de evrim teorisinin temsilcileri Luis Morqan, Frindix Engels ve Maksim Kovalevskiy tarafından araştırılmıştır. Araştırmacılar, ailenin toplumun gelişimi ve ekonomik ilişkilerle ilgili olduğunu göstermiştir. L.Morqan'a göre “Belirli bir sosyal sistemin ürünü olan aile, gelişim durumunu yansıtacaktır. Bu yüzden, uygarlığın başlamasından bu yana, modern çağda tek eşli aile gelişmiştir. En azından, toplumsal cinsiyet eşitliğinin daha da geliştirileceği varsayılabilir”.² Evlilikte ve ailede eşitlik fikri 20. yüzyıl siyasetçilerinin ve araştırmacılarında yer aldı. Bu fikirler 1920'lerde Sovyet ailesinin oluşumunun temeli oluşturmaktaydı.

Dünyanın diğer birçok ulusunda olduğu gibi, Azerbaycan'daki tarihsel gelişim sürecinin bir sonucu olarak, iki aile biçimi vardır: Aile üyelerinin sayısı ve yapısına göre büyük ve küçük aileler. Büyük aileler üç, dört ve bazen beş kuşaktan oluşuyordu. Birkaç aile (baba ve anne; onların oğullarının aileleri; torunları ve torunların evlatlarının aileleri) ortak ekonomisi oluştururdu. Aile topluluğunun özelliği, tüm üyelerinin toprak alanlarından, emek aletlerinden (tarım aletleri), evcil hayvanlardan ve diğer mülklerin birlikte kullanılmasıydı. Büyük ailelerde aile üyeleri arasındaki ilişkiler gelenek ve görenekler arasında düzenlenmiştir. Yaş sınırına bağlı olarak, aile üyeleri davranışlarında belirli kurallara sahipti. Ailenin başı *aksakkal* kabul edilirdi. Kural olarak, ailenin en büyüğü baba idi. Aksakkal, aile üyeleri arasında sorumlulukların dağılımı, aile içi liderlik ve aile bütçesi dağılımı gibi büyük güçlere sahipti. Bütün aile, ailenin en büyük annesi – *ağbirçek*

tarafından yönetilirdi. İlginçtir ki, ailenin reisi – *aksakkal* ve ya *ağbirçek* öldükten sonra da ailenin mülkü bölünmezdi. 19. yüzyılın sonları ve 20. yüzyılın başlarında, küçük aileler Azerbaycan'da yaygın olarak yayılmaya başladı.³ Bu tip Aile farklı olsa da, Azerbaycan ailesiyle birlikte akrabalık ilişkileri, ağbirçek anlayışı vb. ilişkiler geleneksel olarak kalıyordu. Ailenin reisi babasıydı, anne ise, geleneklere uygun olarak çocuk yetiştirmekten sorumluydu. Annenin ailede, çocukların terbiyesindeki rolü Azerbaycanlıların atasözlerinde de kendini gösterir: *Ana olanda kişi anası ol; Ana südüne haram katmak olmaz; Ana tökeni bala yığar; Analı kız, belli kız, anasız kız deli kız; Ana evin direğidir; Ana hakkı – Tanrı hakkı; Ana kimi yar olmaz, Vatan gibi diyar olmaz.* – vs.⁴

Geleneksel olarak, Azerbaycanlı ailesinde babanın çocuğun önünde üç yükümlülüğü vardı: terbiye, eğitim ve evlendirme. Aile üyeleri arasında ilişkiler aile topluluğunda kadının statüsü ve durumuna bağlı idi. Yoksul ve orta gelirli ailelerde aynı hanede kadınlar eşleriyle birlikte aynı çiftlikte çalışırdı. Çiftlikte çalışan kadınların ailelerinde sosyal durumu daha güçlüydü. Bu durumda erkekler ekonomik meseleler konusunda kadınlarla ortak karar verirdiler. Tarihsel ve modern zamanlarda, kadınların ailedeki durumu bölgelere göre farklılık göstermektedir. Kadının ailede statusu bölgelerin ve ailelerin kültürel gelişim düzeylerine ve geleneğine bağlıdır.

Azerbaycan toplumunda kadınların yeri ve hakları, ailede onlara ilişkiler meseleleri aydınları rahatsız eden bir problem idi. Hala, 1907'de, Rusiya Dumasın'da Azerbaycan'ı temsil eden H. Xasmammadov, Müslüman kadınlara seçme hakkı vermeyi teklif etti ve Müslüman Kesimi yoğun bir tartışmadan sonra bu teklifi kabul etti.⁵ 1907'de Molla Nasreddin dergisi basında bu konuyu tartıştı. Aynı yılın 23 Mayıs tarihinde, Tiflis'teki Şeytanbazar'da yerleşen Şah Abbas caminin mollası Mirbagir Mirheydarzade, Molla Nasreddin dergisini boykot etmek için bu camiide bir toplantı yaptı. Samadağa Ağamalioğlu, Firidun bey Koçarlı, Eynali bey Sultanov, Hüseyin Minasazov, Ömar Faik Nemanzade ve diğer tanınmış aydınlar da bu konuda "Molla Nasreddin" pozisyonunu destekledi. Molla Nasreddin dergisi

tarafından Azerbaycan kadını için istenilen hukuk ve eğitimi verme konusu camide tartışıldı ve sıcak tartışmaların ardından Ömar Faiq Nemannzade'nin konuşması cami toplayıcıları tarafından memnuniyetle karşılandı ve cami üyeleri "Molla Nasreddin" dergisinin kadınlara seçki hukuku verilmesi fikrini destekledi. 1911'de Ağahuseyn Rasulzade'nin "Bakü" gazetesinde yayınlanan "Nöqsanlarımız" adlı makalesinde yazar, insanlığın ortak düşmanı olan cahillik ile mücadele etmek için kadınları bilim ve eğitim ile silahlandırmak çağrısında bulundu.⁶ 1911-1912'de Bakü'de Azerbaycan basınında ilk kadın gazetesi – "Işık" yayınlandı. Gazetenin editörü tanınmış entelektüel Xadija Alibeyova ve yayıncı Mustafa Alibeyov'du.

İlk defa Yakın ve Orta Doğu'da, Azerbaycan Halk Cumhuriyeti insan değerlerini - insan haklarını, kadınlar ve erkekler için eşit hakları ilan etti. 28 Mayıs 1918'de Azerbaycan Halk Cumhuriyeti tarafından ilan edilen İstiklal Beyannamesi "4. Azerbaycan Halk Cumhuriyeti, ulus, tarikat, sınıf, tabaka, toplumsal ve cinsiyet farklılıklarının tümü için vatandaşlarına yasal, siyasi ve yurtsever destek vermesini" ilan etti."⁷

Kadın meselesi, Azerbaycanlı yazar ve şairlerin yazılarına da yansdı. 1923'te Hüseyin Cavid "Peygamber" adlı eserinde, kadının aile içindeki, toplumdaki rolü Hz. Muhammed (s.a.v.)'in sözleriyle bu tür verir:

Kadın-güneş, cocuq-ay... nuru ay güneşden alır

Kadınsız ülke çapıq mehv olur, zavallı kalır

Kadın eliyle fakat bextiyar olur bu cahan...

Onun ayaqları altındadır fakat Cennet

Kadın gülerse bu ıssız mühitimiz gülecek,

Sürüklenen beşeriyet kadınla yükselecek...⁸

Sovyet hakimiyetinin ilk yıllarında Sovyet devletinin hukuki ve aile-nikah ilişkileri alanında yürüttüğü aile politikası geleneksel ataerkil (patriatxal) Azerbaycan ailesinin yıkılmasına yol açtı. Komünistlerin ülkede dine karşı mücadele kampanyası, ateizmin yayılması aile-yaşam ilişkilerine de tesir etti. Ailede şeriat yasalarının zayıflatılması için kadının okuryazarlığı, ictimai-siyasi hayata katılması, başörtüsü vb. bu gibi tedbirlerin hayata geçirilmesi planlandı. 1929'da Tüm Birlikler Komünist

(Bolşevik) Partisi Merkez Komitesi (ÜİK(b)P MK) “Transkafkasya'daki kadınlar arasında propaganda kampanyası hakkında” Karar⁹ kabul etti. Kararda bildirinin şekil ve yöntemleri gibi kadın kulüpleri ve kadın şubelerinin oluşturulması, tebliğatin (propokanda) forma və metodları kimi kadın klubları və kadın birliklerinin yaradılması, kadın kulüplerinin nezdinde atölyeler, anne ve çocuk evleri, bebek evleri, okuma-yazma okulları ve kütüphaneler, teatrolar ve s. oluşturulması gözönünde tutulmuştur. 1928 Aralık ayında ÜİK(b)P MK özel oturumunda edebiyat ve sanat adamlarına dine karşıtı mücadeleyi güçlendirmek çağrısında bulundu.¹⁰ Bundan sonra edebiyatta yeni karakterler oluşturulmaya, yeni Sovyet kuruluşu, esasen olarak yeni Sovyet aile ve aile-yaşam sorunları kendi yerini bulmaya, basında yeni Sovyet ailesinin ve sosyalist yaşamın meseleleri yer almaya başladı. Kadınların okuma-yazarlığı, sosyal-siyasi hayata katılmalrı ve başörtülerinin kaldırılması ile aileiçi ilişkilerde köklü değişiklikler başgösterdi. Kadınların üretime katılması aile yaşamında da köklü değişikliklere sebep oldu.

1920-1930 yıllarında Sovyetler Birliği'nde aile politikası ile ilgili kamuoyu tarafından ileri sürülen üç temel yönü gösterilebilir – Komünist ideolojiden ileri gelerek ailenin tamamen ortadan kaldırılması; aileyi bir arada tutmak ve çocukları devletle birlikte eğitmek; ailenin korunması ve çocukların terbiye edilmesi için devlete verilmesi. O yıllarda Sovyet hükümetinin yürüttüğü siyasete esasen “Bolşevik bir kadın, öz altın zamanını çocuklarını büyötmeye ve erkeklere kulluk etmeye harcayamazdı”¹¹. Yaşamı sosyalleştirmek için atılan adımlardan biri kadının ev bakımından serbest bırakılmasıydı. Bu amaçla “bireysel hane halkından kolektif, toplumsal tarıma geçiş” kampanyası yapıldı. Toplu konutlarda ortak girişimler – yemekhaneler, çamaşırhaneler, çocuk evleri vs. oluşturmak gözönünde tutulurdu. 1930 yıllarında basında 500-1000 kişilik toplu konutlarda yaşamak için çağırılar¹² ahali tarafından desteklenmedi.

Edebiyatta en çok tasvir edilen problem kadın meselesi idi. Bazı Sovyet yazarları modern kadını ev işlerinden

kurtarılmış bir adama benzetmişlerdir. Edebiyatta elinde bir "çubuk ve kamçı" olan, "köle olarak yaşamaktansa evlenmemegi terci eden, ekonomik açıdan bağımsız olan" vs. gibi karakterler yaratılırdı.¹³ Bunun hakkında aydınlar arasında fikir ayrılığı var idi. Hatta basında böyle yazarları eleştiren makaleler de yayınlandı. Kuşkusuz, hatta komünist kişiler kadınların aile kurmaması ve dünyaya çocuk getirmemesi gibi sloganları kabul edemezdi, ister-istemez insan tabiatı Bolşeviklerin ileri sürdüğü bu sloganlara karşı çıkırdı. Kadının kişi esaretinden azad olması yolunda yapılan kampanyalardan biri de geleneksel milli ve Avrupa giyimine karşı bir propaganda kampanyasıydı. Giyim tarzları etrafında hararetli bir tartışma oldu. Birçoğu geleneksel giyim ve *kelağayıya* (geleneksel kadın baş örtüsü) karşı çıkarak, onları "fars" giyimi, "kölelik ve tahkimcilik sembolleri" hesab edirdeler.¹⁴ Parti görevlileri düşünürler ki, geleneksel giyimler "gerilik alameti" olup, dini kalıntılarla bağlıdır. Diğerleri ise yüksek topuk çizmeler, ipek çorapları ve kozmeriki eleştirir ve onları burjuva modası olarak gördüler. Bolşevik kadını erkeklerin dikkatini çekmemek ve inkılapçı fikirlerden uzaklaşmaması için esasen basit elbiseler geymeli ve kırmızı baş örtüsü (inkılab sembolü) örtmelilerdir. Modern giysilere bile eleştirisi kamuoyunda geniş ifadesini bulmadı.

Sovyet hükümeti devletle birlikte çocukların yetiştirilmesi maksıdıyla ailenin korunması ve çocukların yetiştirilmesi için devlete vermek gibi politikasını hayata geçirmek için bazı adımlar atmıştır. Lakin bunlar da başarısız oldu. Örneğin, "Oktyabrinalar" ("Ekimciler" – Rusya'da Ekim 1917 darbe münasebetiyle), "kırmızı düğünler" (Bolşevik düğünleri) olarak adlandırılan önlemler alınabilir. "Oktyabrinalar" tedbiri "İnternasional" himni ile açılır, parti veya Sovyet yöneticilerinden birinin yeni olanaklar hakkında raporu ile devam ediyordu. Daha sonra çocuk onu himayeye götürecek kuruma teslim edilirdi. Küçük çocuklara devre uygun olan isimler – Zehmet, Şura (Sovyet hükümeti), Komintern, İnkılap, Komünist, Oktyabr (Rusya'da Ekim 1917 darbe münasebetiyle), Aprel (Azerbaycan'da Nisan 1920 tarihinde bolşevik darbesi nedeniyle), Roza (Roza Lüksemburg'un

şerefine), Maya (Uluslararası Dayanışma İşçileri Günü – 1 Mayıs), Marlen (Marx, Lenin) vs. isimler verilirdi¹⁵. Tedbir “Yaşasın komintern”, “Yaşasın Sovyet hükümeti, yeni yaşam ve onun yaratıcıları” sloganlarıyla sona çatırdı. Ebeveynin konuşması daha etkili olurdu. Örneğin, 1924’de Bakü’de çocuğunu Kadınlar şurasının nümayendesine teslim eden anne şöyle dedi: “Biz kadınlar yeni hayat kurma konusunda özel bir dikkat göstermeliyiz. Size gerçek bir Bolşevik olarak yetiştirilmesi için çocuğumu veriyorum”. Yukarıda belirtildiği üzere, aile yaşantısında bir sıra köklü değişiklikler başgösterdi. 1920-1970 yıllarında “kırmızı düğünler” ve “komsomol düğünleri” üretimde organize edilirdi. Kulüpte aktif komünistlerin katılımıyla yapılan düğünden sonra film gösterilirdi.¹⁶

1960-1970 yıllarında işçi kulüplerinde oluşturulan düğünlerde 20-30 komsomolçunun nikahı kıyılır ve devlet onlara evler hediye ederdi.

Tüm bu önlemlerin hayata geçirilmesindeki maksat aile ve yaşam ilişkilerinin dinin etkisi altına girmesini engellemektir. Ancak Azerbaycan’da “kırmızı düğünler” veya “komsomol düğünleri” yalnızca şehirlerde hayata geçirildi ve geniş alanlara yayılamadı. Müslümanların dini nikahı kenar şahısların iştiraki olmadan kıyıldığında, yeni hayat kuralları dini nikah adet ve geleneklerini kökünden değiştirmedir. Hristiyanlarda ise, dini nikah kilisede, topluluk karşısında ve törenle kıyıldığından dolayı geleneksel nikah onlarda daha çok baskıya maruz kaldı. Böylelikle, Sovyet hakimiyetinin ilk yıllarında bütün SSCB’de olduğu gibi, Azerbaycan’da da Bolşeviklerin “Sovyet ailesine” kendine özgü yaklaşımı – “ailenin burjuva kalıntısı” gibi değerlendirilmesi politikası başarısızlığa yenik düştü. Sonraki yıllarda ise Sovyet hükümetinin “Sovyet ailesi” ile ilgili siyaseti değişti: artık **“aile toplumun özekidir”**, “aile küçük devlettir” sloganları ileri sürülmeye başladı. *“SSRİ-də Müasir Etnik Prosesler”* adlı kitapta (Moskova, 1977) ailenin tanımı aşağıdaki gibi yapılmıştır: “Aile – insanlığın sosyal ve kültürel değişiminden meydana gelen aşamalı bir durumdur ve toplumun sosyal çekirdeği gibi, o, ilişkilerin ve alakaların esas

sistemlerine – sosyal-iktisadi, devlet, hukuki, etnik, vs. dahildir. Aileiçi ilişkiler ve ailenin diğer sosyal kurumlarla ilişkisi sisteme has kanunlara göre düzenlenir. Kişinin sosyalleşmesinde, onun ailenin temel ahlaki özelliklerini şekillendirmede önemli bir rolü vardır. Belirli bir etniğin parçası olarak aile, gençlerin sosyalleşmesinde ve ulusal kimliklerini şekillendirmede önemli rol oynamaktadır. Sovyet insanlarının yaşantısının özellikle uluslararasılaşmada (beynelmilleşmesinde) milletlerarası (karışık) nikahların rolü büyüktür.¹⁷

Görüldüğü üzere, sonraki yıllarda Sovyet ailesinin iktisadi, demografik, sosyo-kültürel, sosyo-psikolojik fonksiyonlarının değişikliğe uğraması devletin aile ile ilgili siyasetinin temelini oluşturuyordu. Bilimsel literatürde Sovyet devletin aile değişimi aşağıdaki gibi haklı temellendirildi: büyük aileler dağılsada özellikle aile üyeleri arasında birbirine iktisadi destek korunup gözetilmiştir; aile ahali sayının artırılmasında esas rol oynayan sosyal kurumdur; aile sosyal-kültürel fonksiyonu yerine getirir – aile, insanların kimliğinin sosyalleşmesinde birincil rol oynar, onların davranışları üzerinde sosyal kontrolü hayata geçirir vs.; ailede insanın bireysel talabatları hayata geçirilir, duygusal gerginlik ortadan kalkar, toplumda davranış normlarını ayarlamak için onun kişiliğin oluşumu için şartlardan yararlanır (sosyal-psikolojik fonksiyon). Tüm bu sebeplerden, sovyet ailelerinin, özellikle devlet ve parti organlarında çalışanların ailelerinin parçalanmasına karşı çok olumsuz tutum sergilenirdi. Aile konusunda devlet ve kommunist partiyası organlarında çalışanlar toplumun diğer üyelerine örnek olmalıydılar.

Sovyet hükümetinin aile ve kadın siyasetinden ileri gelerek 8-11 Şubat 1921'de Bakü'de Azerbaycan Kadınları I. Kongresi, 28-29 Mayıs 1957'de II. Kadın Kongresi, 20-22 Ekim 1967'de III. Kadın Kongresi ve 15-16 Haziran 1972 tarihinde IV. Kadın Kongresi gerçekleştirildi.¹⁸

Sovyet hükümetinin aile ile ilgili yürüttüğü politikaya bakmayarak Azerbaycan ailesi milli zihniyet, dini inançlardan önde gelerek kendi gelenekselliğini muayyen derece olsa da koruya bildi.

Azərbaycanlıların zihniyyətinə görə ailə dəyərlərinin özü nədir? Azərbaycanlıların geleneksel ailə dəyərləri temelinde Kafkasya faktörü, Türk faktörü və İslam faktörü vardır. Çağdaş Azərbaycan ailəsində, Türk halklarının ortak dəyərləri hakimdir. Aileiçi ilişkilerin yanı sıra toplum, vatan, namus vs. gibi konularda Türk ve İslam faktörü hakimdir. Azərbaycan Atasözlerinde Azərbaycanlıların aileye münasibəti aşağıdakı gibi verilmektedir: “*Mehebbetsiz aile köksüz ağaca benzer*”.¹⁹

Çağdaş dönemde Azərbaycanlıların ailə münasibətləri sahəsində sosyo-kültürel miras temeli belirli dəyişikliklərə maruz kəla bilər. Aile-nikah ilişkilerinde başgöstərən dəyişikliklər kadın ve erkek, akrabalar arasında, çocuk ve ebeveyn ilişkilerinde, çocukların yetiştilirilməsində vs. kendini göstərməkdədir. Azərbaycan’da Sovyet hakimiyyəti yıllarında ailə-nikah ilişkileri Sovyet hükümetinin uyguladığı siyaset sonucunda muayyen dəyişikliklərə maruz kəlsədə, genel olarak geleneksellik korunmuşdur. Azərbaycanlı ailəsində ailə namusu, ailede ebeveylərin konumu, kız ve erkek çocuklarının yetiştilirilmesi ve ağbirçeyə (yaşlı kadın, ailənin büyük annesi), yaşlılara saygı, yalan konuşmamak, konukseverlik, akraba ilişkileri, din vs. ailə dəyərlərinin teməllərini oluşturu. Hatta Sovyet hakimiyyəti yıllarında da Azərbaycanlı ailəsində şəriat kanunları önəmli rol oynardı ve her evde mutlaka Kuran-ı Kerim bulunurdu.

Azerbaycanlıların ailə dəyərləri onun kültürünün kendine has özelliğinin bir göstergesidir. Halkın geleneksel ailə dəyərləri onun tarihsel olarak şekillendirilmiş gelenek ve görenekləri, dini inançları, mentaliteti ve ekonomik yaşam temelinde oluşur. Aynı zamanda, toplum ve devletin ideolojisi ailə dəyərlərinə etki eder. Azərbaycanlıların geleneksel ailə dəyərlərinin şekillenmesinde İslam dininin, özellikle de şariatın önəmli rolü vardır. Örneğın düğünden önce dini nikahın (kebin) gerçəkleşmesi, düğün günü kızın baba evinden çıktığında Kuran-ı Kerim’in altından geçirilmesi, çocuğın isimverme merasiminde dini ayinlerin uygulanması vs. özellikle de İslam dininin ailə-nikah ilişkilerinde önəmli anlamda etkili olduğunu göstərməkdədir. Aile ilişkilerinde de her şey Müslümanlıkla, Azerbaycanlıkla

ilişkilendirilir. Örneğin, temelde ailede kızların ve oğlanların terbiyesinde “sen Azerbaycanlı kızsın”, “Azerbaycanlı kız böyle yapmaz” veya “sen Müslüman kızsın”, “Müslüman kız böyle yapmaz”, “Azerbaycanlı erkek bu adımı atmaz” vs. bu gibi söylemler terbiye etmek veya kınamak amacıyla söylenir.

SSCB'nin yıkılmasından sonra “demir perde”nin kaldırılması ve küreselleşme süreçleri, Azerbaycanlıların aile-nikah ilişkilerinde geleneksel değerlerin değişime uğramasına yol açtı. Bu süreçlerin aksine milli hislerin uyanması, milli-manevi değerler ihtiyacı güncel bir sorun olarak ortaya çıkmıştır. Toplumda başgösteren sosyo-iktisadi, siyasi, ideoloji değişikliklerinin ve bununla da sosyo-kültürel değişikliklerin bir dizi temel geleneksel değerlerin temelinde de aile değerlerinin değiştiği görülmektedir. Tarihi tecrübe gösteriyor ki, ekonomi ve geleneksel değerler birbiriyle ilişkilendirilmektedir. Ekonomi geliştikçe, aile değerleri de değişir. İnsanların birbirine olan ekonomik bağımlılığı azalır. Geleneksel aile değerlerinin korunup gözetilmesi ve yeni nesillere götürülmesi orta nesli rahatsız eden temel problemlerden biridir.

Paradoksal hali özellikle belirtilmelidir ki demokratik süreçlerin gelişmesine rağmen, kadınlar geçmişte sahip oldukları birçok avantajı kaybediyorlar. Bu gerçek, Avrupa Ekonomik Komisyonu tarafından doğrulandı. Piyasa rekabetinin kadınlar üzerinde daha fazla etkisi var. Genellikle kadınlar erkeklerin liderliğine ve davranışlarına maruz kalıyor ya da şiddet kurbanı oluyorlar. Geçiş dönemini kapsayan sosyal değişikliklerin asıl kurbanları kadınlar olmuşlardır. İnsanların artık maddi anlamdan birbirlerine olan bağılılıkları zamanla zayıflıyor. Öte yandan, kadınların maddi olarak eşlerine bağımlılığının azalması onların eş veya ailenin diğer üyeleri tarafından fiziksel veya psikolojik veya duygusal baskıya maruz kalmamaları için şartlar yaratmaktadır. Erkeklerin ailede kadınlardan maddi açıdan daha aşağıda olmaları, geleneksel Azerbaycan ailesinde aile ilişkilerinin değişmesine neden olmaktadır. Bu görüş, Azerbaycan'da Birleşmiş Milletler Nüfus Fonu'nun (UNFPA) Cinsiyet Eşitliği Araştırması (IMAGES) Çalışması sonucunda teyit edildi: "Ekonomik baskı: maddi zorluklar ve daimi işlerin

yetersizliği (bazı durumlarda çok fazla iş) nedeniyle stres ve psikolojik şok yaşayan erkekler şiddete karşı daha fazla eğilimlidirler."²⁰

Aile içi şiddet de dahil olmak üzere kadına yönelik şiddet, Avrupa'da insan hakları konusunda çözüme ulaşmayan ve hala en ciddi cinsiyet temelli şiddet biçimlerinden biridir. Çocuklar, erkekler ve yaşlılar gibi diğer mağdurlara karşı şiddet gizli kalıyor, bu ise aileye daha fazla dikkat yettirilmesini gerektirir."²¹

Aile ve toplum arasındaki ilişkiler çeşitlilik ve karmaşıklık bakımından farklılık gösterir. Toplumdaki manevi ilerleme aileye yansır ve aile kimlik oluşumu sürecinde önemli bir rol oynar. Toplumun değişen doğası (örneğin devlet ideolojisi vs.) ile birlikte ailenin rolü değişmektedir. Etnograf Nerqiz Quliyevanın “Azerbaycan'da Modern Köy Ailesi ve Aile Hayatı” adlı çalışmasına göre: “Evlilik, aile geleneğinin yerel, geleneksel özelliklerini korur ve aynı zamanda yenilenir ve şekillenir”.²² Evlilik talepleri zamanın taleplerine ve toplumun gelişim düzeyine bağlı olarak değişir ve gelişir.

Geleneksel aile değerlerini korumak ve yeni nesiller aktarmak, orta nesli endişelendiriyor olan temel sorunlardan biridir. Halkın aile-evlilik ataerki karakteri yeterince değişti ve zayıflamıştır. Aynı zamanda, modern Azerbaycanlı toplumu küreselleşmenin etkisi sonucunda yeni, onun için karakteristik olmayan aile-evlilik ilişkilerini tam kabul etmiyor. Toplumsal değişimin bir sonucu olarak aile-evlilik ilişkilerinde meydana gelen değişiklikler temel olarak aşağıdaki gibidir: geleneksel evlilik nedenleri ve evlilik için seçim kriterleri (seçimi ebeveynlerin yapması); Evlilikle ilgili çeşitli yasak ve kısıtlamaların yeniden değerlendirilmesi; aile ilişkilerinin ve kişisel ilişkilerin niteliğini değişmesi; Kadınların daha çok sosyal faaliyetlerle ilgilenmesi; evlilik öncesi cinsel davranışların serbestleşmesi; niğahın pozulmasına ilişkilerin değişmesi vs. Evlilik ilişkilerinde değişikliklerin başgöstermesi bir taraftan Pazar (ekonomi) ilişkileri sistemine geçiş ile ilgili “aile krizi” gibi, diğer taraftan genel uygarlık dönüşümü bağlamında, aileciliğin gelenekçilikten postmodern modele

kadar doğal bir evrimi olarak kabul edilir. Modern aile, "çiftler ittifakı" şeklinde şekillenir.

Unutulmamalıdır ki, Azerbaycan'da kız çocuğunun eğitim almasına, aile kuracağı zaman ailenin görüşlerini alma konusunda ailenin bakış açılarına, genç kızların evlendirilmesi ve ailede kadına ilişki problemine bölgelerin karakteristik özellikleri ve ailenin dünya görüşü prizmasından bakılmalıdır. Azerbaycan'lı ailesinde ve toplumda cinsiyet ve cinsiyet eşitliği konusunda hâlâ klişeler var. Erkek ya da kadın konusundaki geleneksel beklentiler Azerbaycanlı kadın ve erkeklerin kafasında derin köklere sahiptir. Daha önce de belirtildiği gibi, Azerbaycan'da gelenekçilik ve modernite karşı karşıya durur.

Birleşmiş Milletler'in Azerbaycan'da "Erkeklerin Toplumsal Cinsiyet Eşitliğine dair münasebetinin Araştırması (IMAGES) sonuçlar"ında ("Kişilerin gender bərabərliyinə münasibətinə dair tədqiqatın (IMAGES) nəticələri"ndə), kadınların statüsü, kadınların hakları ve aile içi ve toplumdaki aile ilişkileri gibi konuları incelendi. Bu araştırmanın sonuçları, Azerbaycan'da toplumsal cinsiyet rolleri hakkındaki geleneksel fikirlerin "Geleneksel olarak," kişilik "kavramı büyük ölçüde erkekler tarafından desteklendiğini göstermektedir; bir kişinin ailesine maddi destek sağlama becerisi ile ilgilidir. Araştırmada yer almış erkek ve kadınların büyük bir bölümü cinsiyet eşitliğinin yeterince yayıldığını zan etse de, çoğunluk eşitliğin teşvik edilmesi için daha çok işlerin görülmesinin gerektiği kanaatindedir: "Birçok erkek "kişilik" (erkeğin üstün olması) anlayışının olumsuz yönlerinden uzaktır ve cinsiyet eşitliği açısından olumlu dinamikleri gösterir. Neredeyse tüm erkekler, çocuklar için günlük bakımın maddi güvenlikleri kadar önemli olduğuna inanmaktadır. Aile ilişkilerinde karar vermede erkeklerin yetki açısından hakimiyeti devam etmektedir".²³

Geleneksel olarak, ev içi ilişkilerde, babanın çocuğun eğitiminde katılımı esas olarak ailenin ve bölgenin geleneğinden kaynaklanmaktadır. Babaları tarafından kaygı gösterilmiş ve kadın hakları konusunda daha olumlu olan erkeklerin cinsiyet meselelerini destekleme olasılıkları daha yüksektir ve bu tür aileler daha güçlüdür ve bu ailelerde yetişen çocuklar toplum

için daha olumlu kişilikler olarak yetiştirilmektedir. Aynı zamanda ailesinde şiddet, büyük-küçüğe saygısızlık, ailede sevgi, kadına saygı göstermeyen çocukların psikolojik problemleri olabilir. Bütün bunlar onların toplumda münakaşalı ve insan haklarına saygı duymamak gibi davranışları ile eşlik eder.

Aile ve toplumda kadına yönelik şiddet, “Kadına Yönelik Şiddet ve Aile İçi Şiddetin Önlenmesi ve Bunlarla Mücadeleye Dair Avrupa Konseyi Sözleşmesi”nde (İstanbul, 11.05.2011) insan haklarının ihlali olarak görülmektedir: “Kadına yönelik şiddet, yaşam, güvenlik, özgürlük, saygınlık, fiziksel veya duygusal bağımsızlık dahil olmak üzere kadın haklarını ciddi şekilde ihlal ediyor, kısıtlıyor ve imha ediyor ve hükümetler şiddete yatkın olamaz.”²⁴

Aile içi çatışmalar ve çocuklara yönelik şiddetin psikolojik durumları üzerindeki olumsuz etkileri Avrupa Konseyi İstanbul Sözleşmesi’nde yansıtılmaktadır: “Çocuklara yönelik şiddet yaygındır ve yapılan araştırmalar, kadına yönelik aile içi şiddet ile çocuklara yönelik fiziksel şiddet sonucu çocuklara yönelik psikolojik travma ve ev içi şiddet arasında bir ilişki olduğunu ortaya koydu... Ebeveynler veya diğer aile üyeleri arasında fiziksel, cinsel veya psikolojik şiddete ve hakaretlere maruz kalma çocukları oldukça olumsuz etkiliyor. Bu durumlar çocuklarda korku hissinin artmasına ve psikolojik travmalara yol açmaktadır ve çocukların yanı sıra genel gelişimlerini olumsuz yönde etkilemektedir.”²⁵

Birleşmiş Milletlerin Genel Kurulunun “Kadınlara Yönelik Şiddetin Ortadan Kaldırılmasına Dair Bildirge (20 Aralık 1993) (Madde 3) gösterir: Kadınlar siyasal, ekonomik, sosyal, kültürel, kişisel veya diğer alanlardaki insan haklarından ve temel özgürlüklerden eşit bir biçimde yararlanma ve korunmasını isteme hakkına sahiptir”²⁶. Örneğin, “Kadınlara Karşı Her Türlü Ayrımcılığın Ortadan Kaldırılmasına İlişkin” Sözleşme - kadın ve insan hakları alanındaki en önemli belge – Kadına karşı ayrımcılığın” cinsine göre her türlü ayrımcılığı, kısıtlamayı ve hariç tutmayı ifade ettiğini belirtir. Bu, kadın haklarının (aile durumuna bakılmaksızın) politik, ekonomik,

sosyal, kültürel ve diğer insan hakları ve temel özgürlükler alanlarında kullanılmasını zayıflatır veya tamamen ortadan kaldırır. Azerbaycan, bu belgeyi imzalayarak “Devlet, kadına karşı şiddeti pisllemeli ve kökünün kazınması için yükümlülüğünü yerine yetirmemekte hiçbir eski geleneklere veya dini amlərə referans etmemesini” kabul etmiştir. Özellikle cinslerden birinin diğeri üzerinde ağalığına ya da kadın ve erkek rolü hakkında stereotipler tasvirine dayanan geleneklerin, geçmişin kalıntılarının kökünün kazınması için gerekli önlemler alınmalıdır.

Hukuki bağlamda “aile içi şiddet” terimi, birbiriyle yakın ilişki içinde olan iki kişiden birinin diğesine karşı sıra dışı, zalimce bir tutum anlamına gelir.

Aile içi şiddet aşağıdaki şekillerde ortaya çıkar:

- Eş ve ya ailenin diğeri üyeleri tarafından ailede fiziksel, sözlü, yani tehdit, hakaret, iftira, bağırmlar, kışkırtmlar;
- psikolojik, yani duygusal baskı – sessiz kalmak, yaşam tarzlarını kabul etmemek;
- ekonomik şiddet (iş yasağı, ailede bir kadının tam ekonomik koşullarının engellenmesi, gelirin saklanması, terk edilmesi ve boşanma esnasında mülkün adaletsiz ve yasadışı bölünmesi, vs.);
- Davranış özgürlüğü kısıtlaması – bir eve hapsedip, arkadaşlarıyla ve akrabalarıyla buluşmayı önlemek;
- Çocukları annelerine karşı kullanma – boşandıklarında çocukları kaçırmak veya boşandıklarında çocuk almakla tehdit etmek.

Azerbaycan'da aile içi tartışmaların sebebi olarak, geniş anlamda ailede halen, patriarxal yapısının tezahürü olarak değerlendirilebilir. Azerbaycan Cinsiyet Bilgi Merkezi'ne göre, şu anda ülkedeki ölümlerin% 20-30'u, ağır şiddet cinayetlerinin %30-40'i ailede gerçekleşir. Aile çatışmalarına dayanarak ağır bedensel yaralanmalar sonucu ölen veya acı çeken kadınlar, diğeri tüm şiddet türlerinin mağduru olanlar arasında ilk sırada yer alıyor. Çocuklar ve yetişkinler arasındaki çatışmalar terbiye problemiyle ilgiliyse, yaşlılarla çatışmalar genç nesil ile yaşlı nesil arasındaki uyumsuzlıktan kaynaklanmaktadır. Kadınların zarar gördüğü tartışmalar ise çok başka konu da olabilir.²⁷

Belirtmek gerekir ki, aile ilişkileri hukuken zor tanzim olunan alan olarak kabul edilmiştir. Gerçekten, zerereçekenler çoğu zaman suç ceza tedbirlerinin uygulanmasına ilişkin yardım için kimseye müracaat etmiyorlar, ya da edemiyorlar. Poliste olduğu gibi, mahkemede de henüz geleneğe göre, ailede yaşanan soruna "özel ilişki" gibi bakılıyor. Kuşkusuz, aile içi çatışmalarında bu tür yaklaşım mentalitetten geliyor.

*Birleşmiş Milletlerin İnsani Gelişme Endeksi ve Endikatörleri: 2018 İstatistik Güncellemesinde Azerbaycanda gender beraberliyi aşağıdaki kimi gösteriyor:*²⁸

değerlendirme	Cinsiyet Eşitliği indeksi		Ann e ölüm oran ı	Erken doğum oranı	Ulusal parlament odaki koltuklar	Minimum orta öğretime sahip nüfus		Nüfusun ekonomik faaliyet oranı	
	Gös ter ge	değerlendirme	(100 bin kişiy e düşe n ölüm sayı canlı doğu m)	(kadın l arara sında doğu m sayısı. 15-19 yaş arası. 1 bin kadın olarak)	Kadınları n %-i	25 yaş ve üstü kişilerin % si		15 yaş ve üstü kişilerin% 'si	
						Ka dın	Erk ek	Ka dın	Erk ek
	2017	2017	2015	2015-2020	2017	2010-2017	2010-2017	2017	2017
80. Azer bay can	0,318	71	25	53,5	16,8	93,8	97,5	62,9	69,5

2006-2016-cı iller hesablamasına göre Azerbaycan ehalsinin savad seviyyesi %99,8'ni teşkil edir, bunlardan %99,9'i kadınların, %100'i erkeklerin payına düşür. 2005-2018-ci

yıllarda 15 yaş ve üstü kadın nüfusun %15,5'i özel müansibətdə olduğu erkek tarafından şiddete maruz kaldı.²⁹

Bütün bunlara rağmen, Azərbaycan'da ailə dəyərlərinin korunmasında gələnekler böyük rol oynamaktadır. Çağdaş Azərbaycan ailəsində ebeveynlərin, böyükannelərin və böyükbabalarının, çocukların hər birinin kendi yükümlülükleri vardır. Etnograf N.Quliyeva'ya görə: "Gələneklərə görə, ailənin ən küçək oğlu babasının ocağında kalmalıdır. Ailənin (minorat ailə) dışında yaşayan diğər çocuklar, nerede yaşadıklarından asılı olmayarak ebeveynləri ilə irtibatda kalırlar".³⁰ Çağdaş Azərbaycanlı ailəsində gələneklərə görə anne-baba yaşlandığında ebeveynlərinə iyi bakmaq erkek evlatlarının, temelde böyük oğlun görevidir. Atasözlerine de "Ata-ananın koca vaktında oğul elinden tutar", "ata gözdü, oğul – gözün ışığı"³¹ yansımıştır.

Aileiçi ilişkilerde anne-baba, nene-dede ilişkileri özel bir yer tutmaktadır. Küçüklerin böyüklere, çocukların ebeveynlere, kadınların eşlerine, eşlerin kadınlara hürmet etmeleri gerekmektedir. Baba ailede idareci, yetiştiricidir. Azərbaycan toplumunun atasözlerinde de ailə dəyərlərinin kendini yansıtan özellikleri belirtilmektedir. Örneğin, "Böyüksüz yerde oturma", "Anasını – atasını dinlemeyen evlat üzengiye yatmayan at, kapıda saklanan it".³²

Ebeveynler, geleneksel ailə dəyərlərini kuşaktan kuşağa korumada önemli bir role sahiptir. Çocuk gözlerini açtığında ailəsinin bakımı ile böyür, ailede ve ailə dışında bütün davranışlar çocuklara geçmektedir. Anne-babanın kişisel özellikleri çocuğa bütün hayatı boyunca etki etmektedir. Yaşına bakılmaksızın, çoğu çocuk kendi anneleri ve babaları gibi davranır, onların davranışlarını tekrarlar. N.Quliyeva "Müstəqillik illəri Azərbaycan ailəsi" adlı çalışmasında annenin ailə dəyərlərini korumada özel bir rolü olduğunu öne sürüyor: "Ailede anne çocuklarını böyütür, aileiçi ilişkileri doğrudan düzenler, bütün davranış, Hukuk kuralları ile birlikte, çocuklara en zayıf sorunları öğretir. Bütün bu incelikleri adet şekline salır ve evladına dərək ettirir ki, gələnekler insanın ikinci tabiatıdır. Ebeveynler arasındaki iyi ilişkiler, karşılıklı saygı çocuklarda bir

inanç yaratır”.³³ Sovyet hakimiyeti yıllarında dine karşı yapılan mübarizeye bakılmayarak Azerbaycan ailesi için uygun olan meselelerden biri dini nikahın gerçekleştirilmesi idi. Yeni aile kuran gençler devlet kaydı ile birlikte dini nikah (kebin) da gerçekleştirildi. Hatta bazı ailelerde kızın ebeveynleri düğünden önce mutlaka “kebinin kesilmesini” (dini nikah) talep edilirdi. Çağdaş dönemde Azerbaycanda’da bu adete kitlesel dönüş meylleri güçlenmekte ve genç nesil dini nikahın kısılmasına özel bir değer vermektedir. Düğünden önce, evlenenlerin devlet nikahı gerçekleştikten sonra, yeni aile kuran kişiler iki şahitle birlikte mescide gider ve dini nikahı gerçekleştirir.

Karışık nikahlarda aile değerlerinin korunması ve çocukların o değerler temelinde yetiştirilmesi bir dizi zorluklar yaratmaktadır. Bu tip ailelerde çocukların hangi dilde konuşması, hangi dini seçmesi problemini ortaya çıkartır. Evlenen çiftlerin aynı dine mensup olmaları çocukların hangi kültürü seçmesi probleminin önüne geçmektedir. Ancak evlenen tarafların farklı kültürlere ve farklı dinlere mensup olmaları durumunda o ailede hangi kültüre has değerlerin hüküm sürmesi sorununa neden olmaktadır.

Çağdaş dönemde bütün dünyada olduğu gibi, Azerbaycanda’da aile değerlerinin zayıflamasında veya değişme uğramasında kitle iletişim araçlarının rolü de büyüktür. Nikah ve aile kurumunun sabitleşmesi ve yüksek aile değerlerinin berpa olunması, evlilik ilişkilerinde gelecekteki olumsuz olayları önlemek için geleneksel ulusal-ahlaki değerleri sıradan ve kitle bilincinde pekiştirmek ve güçlendirmek önemlidir.

Modern Azerbaycan ailesinde çağdaşlık ve gelenekçilik, dolayısıyla modern çağın gerekliliklerinden ireli gele değerlerle geleneksel aile değerleri birbirine karşı durur. Bu problemler genellikle farklı yaş gruplarındaki aile üyeleri arasında sorunlara yol açmaktadır.

Çağdaş dönemde Azerbaycan’da aile-nikah ilişkileri 28 Aralık 1999 tarihinde kabul edilmiş olan Aile Kanunu ile düzenlendi. Azerbaycan Cumhuriyeti’nde aile devletin özel himayesindedir, annelik, babalık, çocukluk ise kanun ile korunmaktadır. Aile hukuku, ailenin güçlendirilmesi

gerekliliğinden kaynaklanmaktadır. Nikah ve aile ilişkilerinin hukuki bakımdan düzenlenmesi devlet tarafından hayata geçirilir ve yalnızca ilgili yürütme yetkisi bir erkek ile bir kadın arasındaki evlilik kabul edilir. Dini nikahın hukuki bir önemi yoktur. 2012'deki son değişiklikten sonra, her iki cinsiyet için evlilik yaşı 18 olarak kabul edildi.³⁴

Bağımsızlığını geri kazandıktan sonra, Azerbaycan, kadın haklarının korunması için bütün önemli uluslararası insan hakları belgelerine katıldı. 1992'de Azerbaycan Cumhuriyeti'nin BM'nin "Kadınların Siyasi Hakları" Sözleşmesi'ne, 1995'in Kadınlara Karşı Her Türlü Ayrımcılığın Önlenmesi Sözleşmesi'ne, 2000 yılında Ek Protokol'e katıldı. Cinsiyet politikasını uygulamak için, 14 Ocak 1998 tarihli Azerbaycan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Kararı ile Kadın Sorunları Devlet Komitesi kuruldu (6 Şubat 2006 Aile, Kadın ve Çocuk İşleri Devlet Komitesi). Komitenin temel amaçları, kadın haklarını korumak ve ülkenin sosyal ve politik yaşamına katılımlarını artırmaktır. 2002 yılında Azerbaycan Cumhuriyeti İnsan Hakları Enstitüsü (Ombudsman) kuruldu.

Azerbaycan Cumhuriyeti'nin 2008-2012 Dönemi Aile ve Kadın Sorunları Ulusal Eylem Planı cinsiyet eşitliği temelinde aile ve aileiçi ilişkilerinin güçlendirilmesi ve geliştirilmesi, sağlıklı bir toplum yaratmak ve bununla da ülkenin ilerlemesine katkıda bulunmak amacıyla hazırlanmıştır. Eylem Planı iki alanda mevcuttur, demografik problemler, aile planlaması, üreme sağlığı ve kadınların karar alma süreçleri, politik, ekonomik ve sosyal yaşam vb. sektörlere katılımını artırma ihtiyacı gibi önemli yönleri gözönünde tutulur.³⁵

Cinsiyet eşitliği ve aile gelişimi için "Azerbaycan Ailesi Stratejisi"nin, cinsiyet eşitliği üzerine Milli Eylem Planı'nın, Çocuk Kanunun ve Ulusal Çocuk Stratejisinin hazırlanması öngörülmektedir. Aynı zamanda, "Aile psikoloğu kurumu, yaşam zorluğuna maruz kalmış kişiler için yardım merkezleri ve sığınaklar, aynı zamanda ailede şiddet, eğitimi bırakarak erken evlenme durumları üzerinde izleme sisteminin oluşturulması planlanmaktadır.³⁶

Azərbaycan hökuməti, insan hakları və toplumsal cinsiyet təşviqi alanında Birləşmiş Millelter, Avropa Güvenlik ve İşbirliğı Teşkilatı, Avropa Konseyi gibi uluslararası kuruluşlarla yakın işbirliğı içindedir.

Sonuç

Aile sorunları, 1980'lerden bu yana Birləşmiş Millelter ve kurumlarında ortaya çıkan ana sorunlardan biridir. Bu, aile ilişkilerinin uluslararası bir sorun olarak görüldüğünü ortaya koyar. Evlilik ve aile kurumunun istikrara kavuşturulması ve yüksek aile değerlerinin geri kazanılması, aile ve evlilik ilişkilerinde olumsuz durumları önlemek için sıradan ve kitle bilincinde geleneksel milli-kültürel değerlerin güçlendirilmesi ve sosyal gücünün yüksek mertebeye ulaştırılması öngörülmektedir. Milli geleneklere uyulması birbirine takip eden nesiller ardında devamlı varisliyin (miras), milli-kültürel değerlerin korunup saklanmasına imkan verir. Belirtildiğı üzere, tarihin her aşamasında sosyal, ekonomik, ideolojik vb. faktörlerin etkisi altında, milli ve kültürel değerler bazı değişikliklere uğramıştır. Bütün bu işlemler koşulsuz, aile-nikah ilişkilerinde, aile değerlerinde kendi etkisini göstermiştir ve göstermeye de devam etmektedir. Geleneksel aile ilişkilerinin ve aile değerlerinin sağlıklı aileleri korumak, aile içi şiddeti önlemek ve çocukları evrensel değerler konusunda eğitmek için önemli olduğunu belirtmek önemlidir.

KAYNAKÇA

Atalar sözleri Bakı: “Nurlan”, 2013.

Azərbaycan Etnoqrafiyası, II C., Bakü, “Şerq-Qerb”, 2007.

Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası, Bakü: Qanun, 2005.

“Azərbaycan 2020: Gələcəyə Baxış” İnkişaf Konsepsiyası.
https://president.az/files/future_az.pdf

Azərbaycan Respublikasının BMT-nin “*Qadınlara Münasibətdə Ayrışkiliyin Bütün Formalarının əğv Olunması Haqqında*” Sözləşmə Üzərinə IV. Dö Raporu.
[http://www.scfwca.gov.az/store/media/cedaw_az_ministries\[1\].pdf](http://www.scfwca.gov.az/store/media/cedaw_az_ministries[1].pdf)

Azərbaycan Respublikasının Hüquq Sistemi (Umumi icmal).
<http://www.constcourt.gov.az/laws/44>
Azərbaycan Respublikası Siyasi Partiyalar və İctimai Hərəkətlər
Dövlət Arxivi : f. 1, siy.235, iş 50
Azərbaycanda gender bərabərliyi və gender münasibətləri:
mövcud vəziyyət və imkanlar. <http://unazerbaijan.org/wp-content/uploads/2018/12/gender-equality-az.pdf>
Həsənov Həsən. *Nəriman Nərimanovun milli dövlətçilik baxışları və fəaliyyəti*. Bakı: Həsən Həsənov, 2005, 248 s.
İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi.
<http://www.un.org.tr/humanrights/images/pdf/insan-haklari-evrensel-beyannamesi.pdf>
İstiqlal Bəyannaməsi. AR Milli Arxiv İdarəsi/
<http://milliarxiv.gov.az/az/istiqlal-beyannamesi>
Problemin müəyyən edilməsi. http://gender-az.org/index_az.shtml?id_doc=37
"Bakı fəhləsi" Gazetesi, 18 Eylül 1927, № 218 (2454).
"Bakı fəhləsi", Gazetesi 15 Kasım 1927, № 266 (2502)
"Bakı fəhləsi" Gazetesi , 21 Kasım 1929, № 273 (3037).
Bakıda Kollektiv Məişət Evi Tikilir, "Bakı fəhləsi" Gazetesi, 21 Kasım 1929, №273 (3037).
Ədəbiyyatımızda Ailə Və Məişət Problemləri //İnqilab Və Mədəniyyət Jurnalı, № 2-3, 1930.
Qadınlara qarşı zorakılıq və məişət zorakılığının qarşısının alınması və ona qarşı mübarizə haqqında Avropa Şurası Konvensiyası İstanbul, 11.V.2011 / <https://rm.coe.int/ic-explanatory-ic-aze-web/16808e9a39>
Quliyeva Nərgiz, *Azərbaycanda Müasir Kənd Ailəsi Və Ailə Məişəti*,: Elm yay., Bakı 2005.
Quliyeva Nərgiz, *Müstəqillik İlləri Azərbaycan Ailəsi*. Elm yay., Bakı: 2006.
Kadınlara Yönelik Şiddətin Tasfiyə Edilmesine Dair Bildirge. <https://www.ombudsman.gov.tr/contents/files/207b4--Kadinlara-Karsi-Siddetin-Tasfiye-Edilmesine-Dair-Bildiri.pdf>
Nuruzadə Şəhla, *XX Esrin 20-30-cu illərində Azərbaycanda Etnokonfessional Şərait*,: Xezer Universiteti, Bakı 2010.

“Oktyabrinalarda”, "Bakı fəhləsi" Qazetesi, 14 Ocak 1924, № 10 (1033).

PEYĞƏMBƏR. H.Cavid. Əsərləri. VI cildə, II cild. Bakı. Yazıçı. 1982. S. 47-48.

Алекперов Алекпер. *Задачи этнографии в Азербайджане* //Советская этнография, 1932, № 4-6.

Индексы и индикаторы человеческого развития ООН. Обновленные статистические данные 2018 /http://hdr.undp.org/sites/default/files/2018_human_development_t_statistical_update_ru.pdf

Маркс Карл. Конспект книги Льюиса Г. Моргана «*Древнее общество*»/ Маркс Карл, Энгельс Фридрих. Соч., т.45, Москва: Издательство политической литературы, 1974, Ленинград: Издательство народов севера, 1935.

Расул-заде А. *Нуксанларымыз (Nöqsanlarımız)*. "Баку" газ, 1911,5 августа, № 175

Современные этнические процессы в СССР. Москва: Наука, 1977.

1 İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi, <http://www.un.org.tr/humanrights/images/pdf/insan-haklari-evrensel-beyannamesi.pdf>

2 Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası, Bakü, Qanun, 2005, s. 8; 13.

1 Маркс Карл. Конспект книги Льюиса Г. Моргана «*Древнее общество*»/ Маркс Карл, Энгельс Фридрих, Соч., т.45, Москва: Издательство политической литературы, 1974, s. 254.

2 Морган Льюис. *Древнее общество или Исследование линий человеческого прогресса от дикости через варварство к цивилизации*, Ленинград: Издательство народов севера, 1935, s. 288.

3 *Azərbaycan Etnoqrafiyası*, “Şərq-Qərb”, II C., Bakı,2007, s. 12
4 *Atalar Sözləri*, “Nurlan”, Bakı 2013, s. 40.

5 Quliyeva Nergiz, *Müstəqillik illəri Azərbaycan Ailəsi*, s.41.

6 Расул-заде А. *Нуксанларымыз (Nöqsanlarımız)*. "Баку" газ, 1911,5 августа, № 175.

- 7 İstiqlal Bəyannaməsi, AR Milli Arxiv İdarəsi / <http://milliarxiv.gov.az/az/istiqlal-beyannamesi>
- 8 H.Cavid, PEYĞƏMBƏR, II. C., Yazıçı yay., Bakü 1982, s. 47-48.
- 9 Azərbaycan Respublikası Siyasi Partiyalar və İctimai Hərəkətlər Dövlət Arxivi, f. 1, siy.235, iş 50, s. 5-5; Şahla Nuruzadə, *XX əsrin 20-30-cu illərində Azərbaycanda Etnokonfessional Şərait*, Bakı: Xəzər Universiteti, 2010, s. 58
- 10 Алекперов Алекпер. *Задачи этнографии в Азербайджане* //Советская этнография, 1932, № 4-6, s. 142.
- 11 *Edebiyyatımızda aile ve məişət problemləri* //İnqilab və mədəniyyət jurnalı. 1930, № 2-3, s. 35-36.
- 12 *Bakıda kollektiv məişət evi tikilir*, "Bakı fəhləsi" qəzetəsi., 1929, 21 noyabr, №273 (3037).
- 13 *Edebiyyatımızda Aile Ve Məişət Problemləri*, s. 35-36.
- 14 "Bakı fəhləsi" qəzetəsi, 1927, 18 sentyabr № 218 (2454); "Bakı fəhləsi", qəzetəsi 1927 15 noyabr, № 266 (2502).
- 15 "Oktyabrinalarda". "Bakı Fəhləsi", 1924 14 yanvar, № 10 (1033).
- 16 Şahla Nuruzadə, a.g.e., s. 52.
- 17 *Современные этнические процессы в СССР*. Москва: Наука, 1977. s. 433.
- 18 Quliyeva Nərgiz, Müstəqillik illəri Azərbaycan Ailəsi, s. 43-44
- 19 Atalar sözləri, s. 311.
- 20Azərbaycanda Gender Bərabərliyi Və Gender Münasibətləri: Mövcud Vəziyyət Və İmkanlar, <http://unazerbaijan.org/wp-content/uploads/2018/12/gender-equality-az.pdf>
- 21 Qadınlara Qarşı Zorakılıq Və Məişət Zorakılığının Qarşısının Alınması Və Ona Qarşı Mübarizə Haqqında Avropa Şurası Konvensiyası, İstanbul, 11.V.2011 / <https://rm.coe.int/ic-explanatory-ic-aze-web/16808e9a39>
- 22 Quliyeva Nərgiz, Azərbaycanda Müasir Kənd Ailəsi Və Ailə Məişəti, s. 161.

-
- 23 Azərbaycanca Gender Bərabərliyi Və Gender Münasibətləri: Mövcud Vəziyyət Və İmkanlar. <http://unazerbaijan.org/wp-content/uploads/2018/12/gender-equality-az.pdf>
- 24 Qadınlara qarşı zorakılıq və məişət zorakılığının qarşısının alınması və ona qarşı mübarizə haqqında Avropa Şurası Konvensiyası İstanbul, 11.V.2011 / <https://rm.coe.int/ic-explanatory-ic-aze-web/16808e9a39>
- 25 Qadınlara qarşı zorakılıq və məişət zorakılığının qarşısının alınması və ona qarşı mübarizə haqqında Avropa Şurası Konvensiyası İstanbul, 11.V.2011 / <https://rm.coe.int/ic-explanatory-ic-aze-web/16808e9a39>
- 26 Kadınlara Yönelik Şiddetin Tasfiye Edilmesine Dair Bildirge. <https://www.ombudsman.gov.tr/contents/files/207b4--Kadınlar-Karsi-Siddetin-Tasfiye-Edilmesine-Dair-Bildiri.pdf>
- 27 Problemin Həl Edilməsi. http://gender-az.org/index_az.shtml?id_doc=37
- 28 İnsani Gelişme Endeksi ve Endikatörleri: 2018 İstatistik Güncellemesi. s. 39
- 29 Bknz. s. 92.
- 30 Quliyeva Nərgiz, *Azərbaycanda Müasir Kənd Ailəsi Və ailə Məişəti*, Elm, Bakı 2005, s. 119
- 31 *Atalar sözləri*, s. 53; 54.
- 32 *Atalar sözləri*, s. 41.
- 33 Quliyeva Nərgiz, a.g.e., s. 41.
- 34 Azərbaycan Respublikasının hüquq sistemi (Umumi icmal). <http://www.constcourt.gov.az/laws/44>
- 35 Azərbaycan Respublikasının BMT-nin “*Qadınlara Münasibetdə Ayrışdırılışın Bütün Formalarının Leğv Olunması Haqqında*” Konvensiyası, [http://www.scfwca.gov.az/store/media/cedaw_az_ministries\[1\].pdf](http://www.scfwca.gov.az/store/media/cedaw_az_ministries[1].pdf)
- 36 “Azərbaycan 2020: Gələcəyə baxış” İnkişaf Konsepsiyası. http://president.az/files/future_az.pdf